

МИЛИЦА ЦЕРАНИЋ

ИСТОРИЈА И АРХИТЕКТУРА ПАЛАТЕ »АЛБАНИЈА« У БЕОГРАДУ

П

алата »Албанија« подигнута је 1939. године на месту старе истоимене кафане, на углу Коларчеве и Кнез Михаилове улице. У то време је ова вишеспратница од армираног бетона представљала највишу грађевину на Балкану. Иако је прошло више од пет деценија откад је изграђена, у историографији је о овој згради писано више него скромно.¹ Питање идејног аутора пројекта остало је и до данас неразјашњено. Извори, углавном хемеротечки, који су се бавили проблемом »Албаније«, више су били заинтригирани развијањем теорија о томе које националности јесте, или би требало да буде, идејни творац и колика заслуга припада хрватским архитектама Бранку Бону и Милану Гракалићу, а колика српском архитекти Миладину Прљевићу, него што их је занимала архитектонска вредност ове палате.

Рушење кафане, која је била омиљено стециште старих Београђана упркос својим лошим условима и руинираним изгледу,² изазвало је међу становницима престонице негодовања и бурне реакције.³ Међутим, почетак градње облакодера код Београђана је пробудио неверицу и сумње.⁴ С обзиром на његове димензије – висину од 45 метара и дванаест спратова, као и још два спрата испод земље, а цела зграда покрива површину од 700 квадратних метара⁵ – сасвим је јасно зашто је на грађевину гледано као на чудо, невиђено до тада. Од основе па све до куле саграђен је скелет од бетонских стубова, а између њих је постављена опека која је испунила слободан простор. Све ово допринело је да притисак грађевине на земљиште не буде превелики с обзиром на слегање терена, које би било знатно израженије да је читаву конструкцију грађена од опеке.⁶ Њен конструктивни скелет, од армираног бетона, од којег су и темељи таванице и кров, израдио је инж. Ђорђе Лазаревић.⁷ Грађевина је била обложена зеленкастим италијанским мермером – »һиполином«, а само делимично серпентином. Међутим, њена фасадна оплата је након рата у потпуности



Сл. 1. Кафана »Албанија«

промењена, пошто су мермерне плоче у једном тренутку почеле да се одвајају од подлоге и врло лако се могло десити да падну. Године 1958, када је ово питање било актуелно, водила се полемика међу грађевинским стручњацима, при чему су као потенцијална решења навођени: бели венчачки мермер, зелени словеначки гранит или бојени малтер. Архитекта Миладин Прљевић⁸ био је главни противник мењања оплате, сматрајући да би требало из Италије набавити неколико квадратних метара »ћиполино« мермера, обновити фасаду и учврстити је. Али ово се није догодило пошто је наведени мермер био веома скуп, па је фасада у потпуности замењена новом.⁹ Године 1944, у савезничком бомбардовању Београда, на »Албанију«, у којој се тада налазио главни штаб радне организације ТОТ, бачена је бомба тешка пола тоне. Њено подземље је претворено у противавионско склониште за високе немачке функционере. Међутим, и након експлодирања бомбе у унутрашњости зграде »Албанија« није била срушена, упркос потпуном уништењу једног фасадног стуба.¹⁰ Армирано-бетонска конструкција архитекте Лазаревића је том приликом доживела своју праву пробу, и то више него успешно.

ТОК КОНКУРСА

Хипотекарна банка Трговачког фонда у Београду расписала је 14. 1. 1938. године конкурс за израду идејне скице за нову зграду, на месту старе кафане »Албанија«, на углу улица Коларчеве и Кнез Михаилове.¹¹ Рок за предају идејне скице био је 28. 2. 1938. године до 18 часова, а извештај комисије одиграо се 6. 4. 1938. Том приликом, прва награда није додељена, а другу је добио рад под шифром »Лидо«, што је био пројекат загребачких архитеката Хинка Бауера и Марјана Хаберлеа. Чланови оце-



Сл. 2. Палаћа »Албанија« у изградњи

њивачког суда били су: арх. Петар С. Бајаловић (заменик: арх. Александар Дероко), арх. Димитрије М. Лeko (заменик: арх. Михаило Радовановић), арх. Бранислав Којић (заменик: арх. Иван Здравковић), Чедомир Т. Петровић, председник управног одбора Хипотекарне банке Трговачког фонда, Живојин М. Јанковић, члан управног одбора. Услови су били следећи: зграда мора да представља монументалан грађевински објекат с обзиром на облик, вредност и прометност места на коме треба да буде подигнута; зграда треба да служи за ренту, али не тражи се хотел; треба предвидети најмање десет дућана; предвидети два стана са по две собе – за чуваре зграде; предвидети конструктивно решење код кога ће бити могуће лако и уз мале издатке извршити измену намене појединих просторних јединица; зграда треба да има приземље, мезанин и седам спратова, при чему се висина на самом углу оставља личном нахођењу учесника. Ово су били неки од најважнијих услова, који су се тицали самог изгледа зграде и њеног конструктивног склопа. Учесници су могли бити сви архитекти југословенског држављанства који су дипломирали на домаћим факултетима или поседују нострификовану диплому одговарајућих школа у иностранству. На конкурс је учествовало укупно 84 архитекте.

Конкурсна догађања била су пропраћена и у дневној штампи. Наиме, »Политика« из 1938. године пише о току конкурса и критички коментарише зашто је он подбацио. Између осталог, наводи се следеће: »...Жири је био у праву када је констатовао да ниједан од нацрта не задовољава и да не може бити примљен без знатнијих измена... Многи од учесника на конкурс нису правилно схватили значај угла »Албаније« за Теразије и за сам блок, па су при архитектонској обради поступили као да ре-



Сл. 3. Палаћа »Албанија« у току изградње

шавају једну зграду у некој споредној улици... Знатан број наших познатих архитеката није учествовао на овом конкурс... Један од главних разлога је уобичајено укидање прве награде... Затим слободно давање извођења зграда и врло често неугодни састави жирија, односно неправедне оцене нацрта. На конкурсима дешавало се укидање прве награде и када су нацрти били задовољавајући. На тај начин је сопственик хтео да има одрешене руке коме ће да да извођење радова... Међу архитектурама се скоро са математичком тачношћу зна, ако учествује тај и тај архитекта, да ће добити награду, без обзира на успешно решење задатка... Иако се за одлуку жирија за зграду »Албаније« то не може рећи, ипак ранији такви поступци утицали су на одсуство многих архитеката на овом конкурс. Жири за зграду »Албаније« иако није погрешно у оцени, он је учинио другу погрешку што је укинуо прву награду...»¹²



Сл. 4. Палаћа »Албанија«, 1947. година

Осим друге награде, која је додељена хрватским архитектурама Х. Бауеру и М. Хаберлеу, додељена је и трећа награда, као и четири откупа од по 5 000 динара,¹³ пет откупа од по 3 000 динара¹⁴ и два откупа од по 2 500 динара.¹⁵ Аутори под шифром 6747, којима је припала друга награда у износу од 12 000 динара, били су хрватски архитекти, из Загреба, Бранко Бон¹⁶ и Милан Гракалић.¹⁷ Међутим, убрзо је констатовано да наведени архитекти, чији рад носи шифру 6747, нису могли да учествују на конкурс пошто су завршили архитектуру на Умјетничкој академији у Загребу.¹⁸ Године 1939, почетком августа, министарски савет је донео одлуку да се Академија ликовних умјетности у Загребу постави на ранг факултета. На тај начин су Бон и Гракалић коначно решили свој статус и стекли легално право да учествују у изради пројекта. Пошто је идејно решење ове двојице архитеката, ипак, највише одговарало инвеститорима,

договорено је да они ураде извесне корекције идејног пројекта према захтевима Хипотекарне банке. Већ 30. марта наведена банка упућује писмо Бону и Гракалићу следећег садржаја: »Поштована господо, у вези нашег писма од 23. овог месеца умољавамо вас да један од вас изволите по могућству одмах доћи у Београд у банчину дирекцију, ради личног контакта и разговора у смислу до сада са вама обављене преписке. Путне трошкове у наведеном циљу признаће вам банка.« Извесно је да су убрзо након овог писма Бон и Гракалић допутовали у Београд и договорили се око коректуре идејне скице, пошто врло брзо (13. априла 1938) Хипотекарна банка упућује следећи захтев: »Молимо вас да нас по пријему овог писма одмах известите до кога нам дана најдаље можете послати на увиђај коректуру ваше идејне скице, за коју смо се усмено споразумели приликом вашег бављења у Београду.« Врло брзо загребачки архитекти одговарају: »Према вашим упутама и усменом договору јављамо вам да смо извршили измене на нацртима најтечајне радње под мотом »6747« те ћемо вам их лично 19. овог мјесеца у јутро доставити у вашу банку.« Исто дана је и банка одговорила: »Писмо примљено, ако су скице готове, дођите одмах у банку.« Убрзо су и стигли у Београд, међутим, пошто нису били овлашћени архитекти, њихов заступник код грађевинских власти био је архитекта Миладин Прљевић.¹⁹ Тада, у просторијама банке, договорено је да се сва тројица равноправно наводе као аутори палате »Албанија«.

КОНКУРСНИ ПРОЈЕКТИ

Од укупно 84 архитекте, који су били учесници конкурса за зграду »Албаније«, данас нам је познато само неколико имена: Миладин Прљевић, београдски архитекта, Бранко Бон и Милан Гракалић, архитекти из Загреба, Мате Бајлон, сарајевски архитекта, Милан Злоковић, архитекта из Београда, Хинко Бауер и Марјан Хаберле – загребачки архитекти, Зоја Думенцић, Звонимир Вркљан и Селимир Думенцић – архитекти из Загреба. Ипак, изгледи конкурсних пројеката свих наведених архитеката нису познати. Не зна се како је изгледало идејно решење Бона и Гракалића, као ни решење архитекте Прљевића – познат је само изглед њихове заједничке дефинитивне скице.²⁰ Данас су нам пак доступни изгледи идејних пројеката само архитекте Злоковића и тима Бауер–Хаберле из Загреба.

Из извештаја оцењивачког суда са конкурса за зграду »Албанија« можемо ипак о сваком пројекту понешто сазнати на основу похвала и замерки.

За рад са знаком 6747 (Бон и Гракалић) наводи се следеће: »Узета релативно висока закупнина од 50 000 динара месечно за иначе врло добро решен мезанин. Испростудирано вентилирање клозета код дућана на углу,



Сл. 5. Идејни пројекат палате »Албанија« тима Бауер–Хаберле

вентилирање клозета у стану из Кнез Михаилове улице преко оставе, мала дубина соба и одвојене собе за послугу у поткровље умањује добре стране овог сугестивног решења са јасном и конструктивном основом.«²¹

За рад са знаком 18 (Думенцић–Вркљан–Думенцић) каже се: »Ово јасно и прегледно решење са два добро одмерена унутрашња вентилациона шахта – светларника, нема довољно искоришћено земљиште, нарочито почев од првог спрата. Ово утолико више пада у очи што су све просторије, а специјално гарсоњере богато одмерене. Исто тако и постављање већег броја споредних просторија на улични фронт, истина логично увучених, умањује вредност ове иначе добре и врло сугестивне скице.«²²

Рад са знаком 3377 (Мате Бајлон): »Више убачених вентилационих унутрашњих шахтова, сувише скромно одмерени улази у зграду и релативно мала рента – умањују вредност овог доброг, у погледу удобности унутрашњег живота, сугестивног и у алтернативном решењу интересантног рада.«²³

Рад са знаком *Lido* (Бауер–Хаберле): »Узета релативно висока месечна закупнина од 75 000 динара за ресторан у мезанину, а за трособни стан узето 2 300 уместо 1 900 динара. Степеник на делу зграде према углу кроз приземље и међуспрат недовољно осветљен, а степеник према Кнез Михаиловој улици од другог сутерена до уличног улаза недовољно простудиран. Код станова умањена удобност пролазношћу ка споредним одељењима кроз хол. То би биле замерке овоме иначе врло добром, оригиналном и сугестивном раду.«²⁴

Што се тиче спољне обраде и визуелне концепције, идејна скица загребачког тима Бауер–Хаберле представља је занимљиво решење. На самом углу двеју улица

Сл. 6. Идејни пројекат палате »Албанија«
архитекте Милана Злоковића



Сл. 7, 8. Робне куће Пејердорф и Шокен

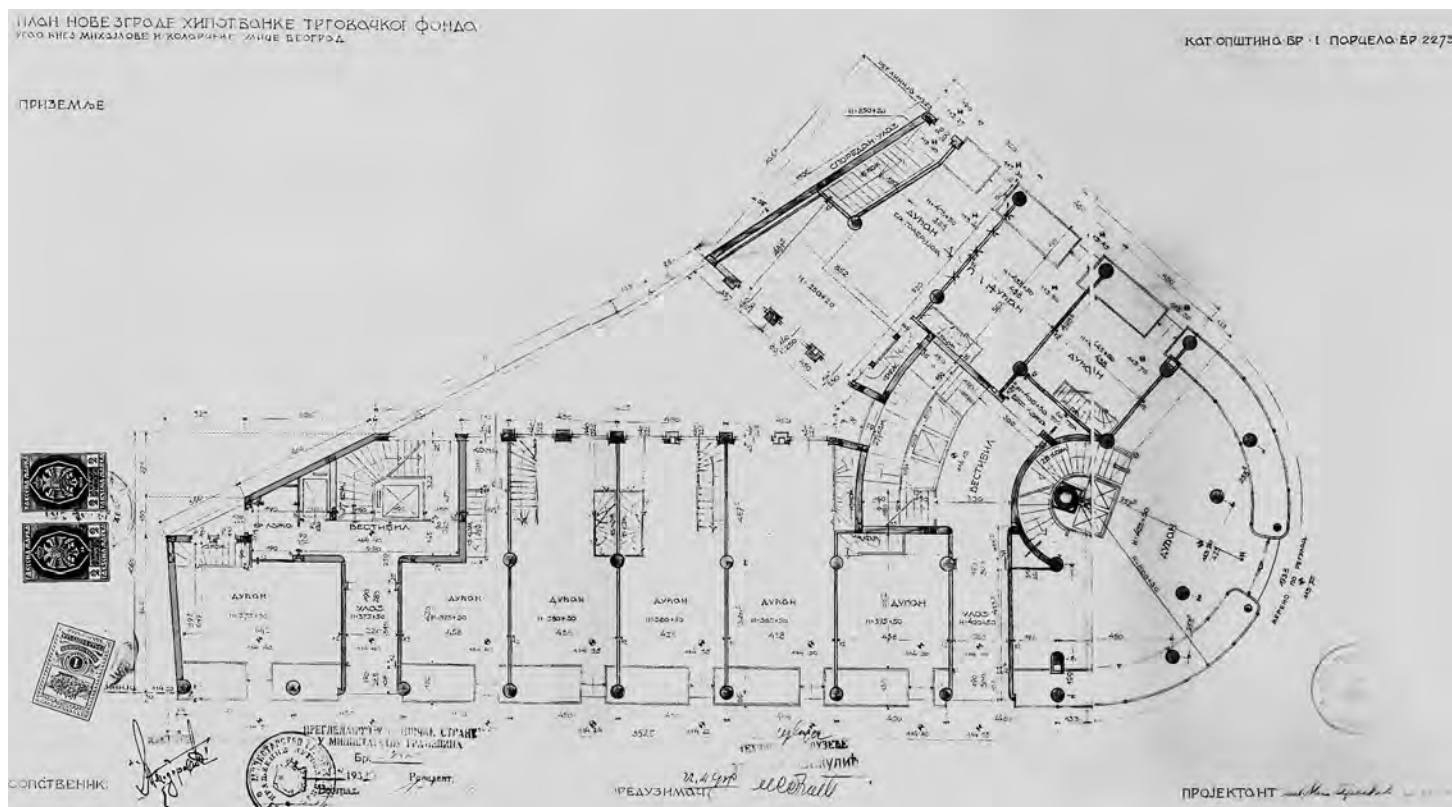


предвиђена је једанаестоспратна кула, којој се са обе стране прикључују анекси од седам спратова. Утисак који је зграда требало да оставља на посматрача био је пре свега монументалан, као што је и тражено у условима конкурса. Експресионистичка заобљеност форме исказана је кроз мезанин, представљен конвексном површином, која помало агресивно привлачи пажњу и ствара базу за високу кулу. Сукоб две површине, конкавне (кула) и конвексне (мезанин), као и њиховог опречног правца пружања (вертикала–хоризонтала), створио је интересантну игру маса и упечатљиву целину. Експресионистички узор се, пре свега, може наћи у делу Ериха Менделсона и његовог слободног и маштовитог схватања архитектуре.²⁵ Што се тиче конструктивне стране, која је била предвиђена за идејно решење, планиран је армирано–бетонски скелет са испунама од лаког градива.

Архитекта Милан Злоковић²⁶ је такође замислио експресионистичку визију палате »Албанија«, која је, пак, знатно *мекшић* волумена, што умањује њену монументалност, него што је то био случај са пројектом загребачких архитеката. У питању је идејно решење у којем доминира заобљена и висока кула од петнаест спратова, која утиском као да се нагло пропиње из својих нижих делова и својим витким димензијама целом изгледу да је праву експресионистичку отменост и елеганцију које поседују Менделсонове робне куће у Нирмбергу, Штутгарту, Бреславу и Хемницу.²⁷ Злоковић бочним деловима даје неупоредиво мањи значај у односу на кулу, при чему они, поред високог мезанина, садрже само четири спрата. У свом основном облику и изразитој вертикалности има извесне сличности и са Ајнштајновом кулом у Потсдаму, такође архитекте Ериха Менделсона.²⁸ Наиме, утисак који оба објекта остављају јесте утисак снаге, моћи и монументалности, при чему као да је у питању живи организам који је истовремено чврсто повезан са тлом, а који опет као да пулсира и непрестано стреми у висину.

ПАЛАТА »АЛБАНИЈА« – ГРАЂЕЊЕ И ПОЛЕМИКЕ ОКО АУТОРСТВА

Градња »Албаније« је започета 16. јула 1938. а завршена 20. октобра 1939. године.²⁹ Од тада па до данас није разјашњено ко је аутор овог, тада највећег, облакодера на Балкану. Поставља се питање зашто је то тако ако се зна да је био постигнут договор између Хипотекарне банке, загребачких архитеката Бона и Гракалића, као и београдског архитекте Прљевића. Међутим, приликом преузимања пројектне документације Хипотекарна банка Трговачког фонда (ХБТФ) саопштила је младим архитектама да ће одустати од градње. Разлог за то била је општа политичка ситуација у Европи.³⁰ Али овај разлог ипак није зауставио рапидан ток градње палате,

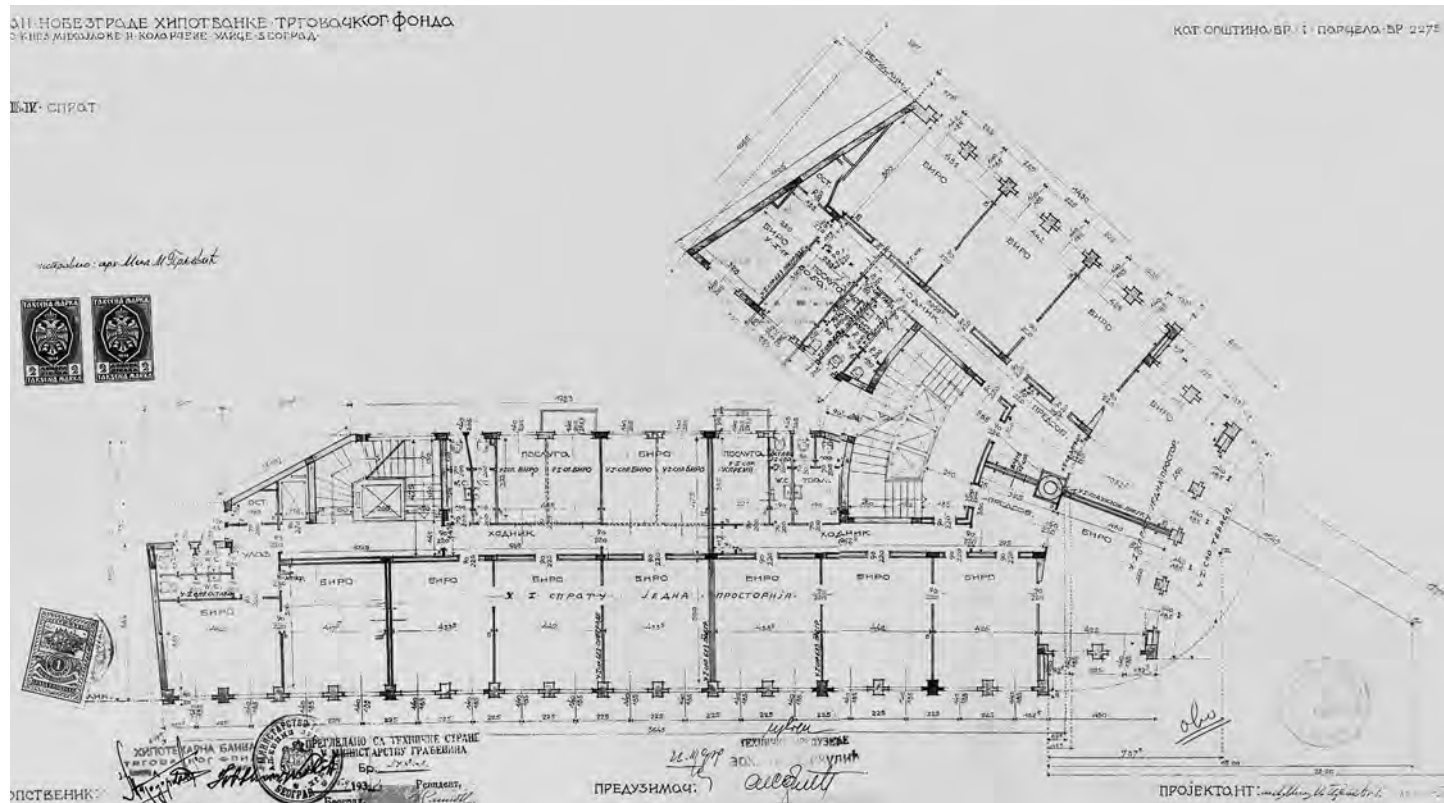


Сл. 9. План приземља палате »Албанија«

тако да је у року од годину дана на месту некадашње оронеле кафане стајала велелепна вишеспратница. О оваквом развоју догађаја хрватски архитекти, наравно, нису ништа знали, пошто је након преузимања кориговане идејне скице од стране ХБТФ с њима прекинут сваки контакт.³¹

Први новински чланак, који је иницирао дугогодишње полемике око ауторства палате »Албанија«, изашао је у »Правди« 1940. године, а написао га је архитекта Иван Здравковић. Пишући опширно о овој грађевини он, између осталог, каже: »...Она представља заиста јединствен пример савременог стварања у области архитектуре у свету уопште. Нека је зато хвала г. Миладину Прљевићу, њеном идејном творцу и инжењеру г. Ђорђу Лазаревићу, њеном конструктивном творцу, чија би имена требало да се урежу крупним словима на видном месту при улазу у зграду, а свакако да ће њихова имена бити у првим редовима када се буде говорило и писало о архитектури Београда и њеним заслужним творцима – пионирима.«³² Врло брзо је уследила реакција из Загреб од стране архитеката Бона и Гракалића, упућена аутору горенаведеног текста, са следећим садржајем: »Поштовани госп. колега, у прилогу част нам је припослати Вам исправку за Правду, поводом по Вама потписаног написа »Архитектонска кроника« у којему сте изнели кри-

тику о згради Нова Албанија. Прилежи и фотографија нашега пројекта, како је био предан у натјечају. Коначно, прилежи чланак из данашњих загребачких Новости. Позивом на професионално поштење те на критичарске дужности, а темељећи на Закону о штампи, очекујемо од Вас, да ћете: 1/ одмах дати уврстити нашу исправку, коју смо уједно доставили и изравно уредништву те; 2/ и од своје стране у доличној форми нам дати јавну задовољштину. Изволите примити изражај нашег одличног колегијалног поштовања.«³³ Исти архитекти су упутили још једно писмо уредништву »Правде«, које није објављено вероватно због изразито критичког тона којим је било написано: »Сматрамо јединственим случајем у архитектонској кроници да се за један рад, уз најбољу могућу критику тога рада, означају као идејни и конструктивни творци личности, које су додуше изводиле сам пројекат зграде, али који са идејном замисли и са самом творевином пројекта нису имали никакве везе, а да се с друге стране сами идејни творци пројекта савршено прешућују.«³⁴ Убрзо се арх. Иван Здравковић, у загребачким »Новостима« бр. 32, јавно извинио хрватским архитектима јер није знао да су они, у ствари, и прави пројектанти теразијске палате. Између осталог, он каже: »...али у погледу изградње палате »Нове Албаније« ни сам толико добро био упознат као што мисле колеге из



Сл. 10. План I, II, III, IV сирата палате »Албанија«

Заграда. Да сам знао »право стање ствари« заиста бих га изнео у своме напису, јер сам се увек до сада трудио у својим написима и уопште да будем непристрасан и да износим праву истину о чему мислим да су се увериле и колеге из Загреба. Међутим, пишући о палати »Албанија« нисам могао нити сам хтео да улазим подробно у то питање ко је њен прави творац, из разлога што сам сматрао да су колеге из Загреба свој идејни пројект продале, тј. да им је откупљено ауторско право, те према томе да је пројектант онај који је потписао план, а то је архитекта Миладин Прљевић...«³⁵

Полемике тог типа настављене су преко новинских чланака несмањеним интензитетом и у наредном периоду, претворивши се на крају у међусобна инаћења и убеђивања око тога ко је идејни творац, пројектант и конструктор палате »Албанија«. Тако се врло брзо огласио и архитекта Миладин Прљевић у листу »Правда«, који је покушао да објасни *право стање ствари*, што су, уосталом, чинили и загребачки архитекти. У том смислу је настала права конфузија, из које се није могао извући дефинитиван закључак и схватити шта је заправо било. Архитекта Прљевић, у свом одговору на протестовање двојице архитеката, каже: »...Алузија о сличности њиховог и мога пројекта је тенденциозна. Интересантије би можда било питање сличности њиховог пројекта са про-

јектом г.г. Хаберлеа и Бауера, на чијем пројекту су они радили као помоћници, а затим поднели свој пројект. Пре него што је Банка и мислила да распише конкурс за ову зграду, позвати смо г. арх. Драгомир Поповић и ја од Грађевинског одбора Банке и консултовани у погледу решења будуће зграде, па смо том приликом предложили с обзиром на јако оштар угао, доминантан положај према Теразијама итд. да зграда кроз мезанин буде конвексна, а у спратовима и кули повучена и конкавна. Грађевински одбор Банке био је одлучно противан томе, јер је сматрао да ионако скупо земљиште не треба смањивати у погледу искоришћења. Ради оваквог схватања, ниједан учесник из Београда није решавао проблем у горњем смислу. Међутим, резултат конкурса показао је да је баш предлог био потпуно на свом месту, па према томе и мене и г. Поповића, са киме сам радио конкурсне скице, није ништа спречавало да то у ужем конкурсном применимо. Основе наших скица резултирале су из прецизно састављених услова и потреба Банке. Вертикална подела фасаде дошла је на изричиту жељу Банке, и то тим пре, јер се сматрало да систем вертикала рецимо »a la Verens« није никаква уметничка творевина г.г. Гракалића и Бона... Нетачна је према томе њихова изјава да су у сали Трговачког фонда дуже време радили на изради планова по којима је зграда подигнута итд.

већ је истина да су ангажовани од Банке стављени мени на располагање да у мојој канцеларији заједно са мном израдимемо предлог за дефинитивну скицу...»³⁶

Када је палата »Албанија« 1939. године, непосредно пред избијање Другог светског рата у Југославији била изграђена, престала је убрзо и полемика преко штампе. Већ 1940. године, после неколико *ирейирки* између две стране, ситуација се у погледу спорног ауторства наизглед стишала. Међутим, то стање привидног *мира* и расплета читаве ситуације није потрајало дуго. Према речима архитекте Б. Бона из 1988. године, стање након рата било је прилично неповољно за разрешавање питања ауторства: »... Чини ми се да су у Загребу очекивали да покренем то питање и били су спремни да ми помогну. Међутим, ја сам се 1947. године, на позив ЦК, преселио у Београд и постао један од најзапосленијих архитеката у граду. Заправо, није ту било никаквих проблема. Сви су у кругу стручне јавности поуздано знали – ко је аутор... Тако се 1955. године, а да ме нико ништа није питао, појавио податак у »Енциклопедији Југославије«, а неколико година касније и у »Енциклопедији ликовних умјетности« да су Бон и Гракалић аутори палате »Албанија«. Тим наводима, тако сам тада мислио, цела ујдурма око ауторства се завршила.«³⁷

У међувремену је, врло брзо, уследила реакција архитекте М. Прљевића, који је у »Политици« од 15. новембра 1958. године говорио о преправци фасаде палате »Албанија« као њен пројектант. Архитекта Б. Бон је након тога упутио писмо Друштву архитеката Србије, чији је садржај гласио: »У вези чланка у »Политици« од 15. 11. 1958. год. у којем се наводи као пројектант палате Албанија господин арх. Миладин Прљевић, а како су пројектанти Албаније другови архитекти Бон Бранко и Милан Гракалић, то се исти сматрају оштећеним. Молимо Друштво архитеката Србије да тај случај размотри. Потребну документацију, изјаве и имена сведока доставиће арх. Бранко Бон.«³⁸

Међутим, како је сам архитекта Б. Бон рекао касније, »они се никада нису одазвали.«³⁹

Након објављивања текста у *Енциклопедији ликовних умјетности*, у којем се Бранко Бон наводи као аутор палате »Албанија«, арх. Миладин Прљевић је 1962. године упутио писмо Невену Шегвићу, главном редактору ове енциклопедије. Наиме, текст на који је архитекта Прљевић имао примедбе гласио је: »Бранко Бон – афирмисао се 1938. године на натјечају за палату »Албанија« у Београду, коју је извео са архитектом М. Гракалићем непосредно прије Другог светског рата...«. Прљевић даље излаже: »Част ми је доставити Вам следеће: потпуна је неистина да су архитекти Бон и Гракалић извели палату »Албанија« у Београду. Пројектовање и реализацију те зграде спровео је потписати арх. Миладин Прљевић као

главни пројектант у колаборацији са низом сарадника и све до публикације Енциклопедије сматран је главним и одговорним пројектантом и реализатором те зграде... Сматрам да се ствар може изгладити, уколико ми Енциклопедија Л.У. предложи начин, прихватљив са моје стране, како и у ком времену мисли да исправи ову неистину...«⁴⁰

Ова прича, чији су главни актери еминентни београдски и загребачки архитекти који су у згради палате »Албанија« видели архитектонску и естетску вредност коју нису смели да *исцјустије*, опстала је све до нашег времена.⁴¹ Пошто је 1975. године архитекта М. Прљевић преминуо, ту беспоштедну борбу наставила је његова ћерка Вера Прљевић-Тошић, такође архитекта.⁴² Архитекта Б. Бон је преминуо 2001, у својој 89. години,⁴³ и до краја живота није могао да прежали неправду која му је, како је он тврдио, била нанета због непризнавања његовог ауторства палате »Албанија«. Писања у штампи су настављена и од стране стручне критике, архитеката и историчара уметности.⁴⁴ Данас пак, након увида у постојећу документацију, а и због немогућности извођења објективног закључка о питању ауторства као и недовољно јасне, у неким сегментима непотпуне документационе грађе, историографи се окрећу најправичнијем решењу: на исти пиједестал постављају М. Прљевића, Ђ. Лазаревића, Б. Бона и М. Гракалића. Чињеница је да су сва четворица допринела коначном изгледу палате »Албанија«, а питање око којег се деценијама толико полемисало – ко је, у ствари, идејни аутор – данас, поред архитектонско-естетских вредности ове палате, постаје бесмислено. Не сме се, међутим, сметнути са ума да је управо ово здање донело афирмацију како М. Прљевићу, тако и загребачким архитектурама, што је представљало кључну мотивацију у добијању коначне потврде неприкосновеног ауторства од стране стручне јавности. Ситуација у којој је настала »Албанија« и сплет околности који су је даље пратили (првенствено политичког карактера) утицали су да идејни аутор остане неименован. Након толико времена од изградње теразијске палате осећа се снажна потреба за њеном коначном архитектонском валоризацијом и смештањем у одговарајуће оквире како престоницких, тако и светских архитектонских концепција.

АРХИТЕКТУРА ПАЛАТЕ »АЛБАНИЈА«

Године у којима је изграђена теразијска палата – 1938/39, представљају године српског модернизма, који се у историографији временски ограничава на период од 1928. до 1940.⁴⁵ Према мишљењу З. Маневића, главне одлике овог стила у српској архитектури јесу: стубови у приземљу, прозори у низу, безорнаментална фасада, слободни аранжман основе и кровне терасе, за које сма-



Сл. 11. Угао улица Пој Лукине и Тојличиној венца

тра да су најдоследније примењени на два најзначајнија дела српског модернизма – Брашовановој⁴⁶ Државној штампарији и Злоковићевој Дечјој клиници.⁴⁷

Архитектура палате »Албанија« поседује обележја зрелог модернизма и изразиту аналитичку црту у својој визуелној концепцији, чије корене треба тражити у тадашњим светским достигнућима, а пре свега у архитектури Сједињених Америчких Држава. Стил Чикашке школе и њених пропагатора – Луја Саливена, Вилијама Ле Берон Џенија, Холаберда и Роуча,⁴⁸ који је свој највећи успон доживео на самом крају деветнаестог века, након катастрофалног пожара у Чикагу 1871. године – представља иницијални импулс за схватање архитектонског модернизма аплицираног на волуменску структуру палате »Албанија«. Наглашени вертикализам, постављање прозорских отвора у праволинијске симетричне појасеве, који додатно акцентују висину објекта и при чему су прозори смештени у оквиру лезена, чине полазне елементе стилске концепције која се потом транспоновала у нешто комплекснију варијанту Ар Декоа, рођеног 1925. године на Светској изложби декоративних уметности и савремене индустрије у Паризу.⁴⁹ Ар Деко, схваћен као наставак сецесије, односно Ар Нувоа, са својом упечатљивом, наметљивом и декоративном архитектуром, у београдској средини није наишао на прави одјек тако да су остварења која су домаћи неимари стварали представљала нешто на граници између академизма и Ар Декоа,⁵⁰ баш као што је био случај и са сецесијом.⁵¹ Тако и палата »Албанија« репрезентује остваре-

ње које се сасвим јасно може окарактерисати као модернистичко у погледу свих елемената: слободна основа, наглашена вертикалност, безорнаментална зидна платна, равно завршена пета фасада. Само у појединим детаљима, који је управо и чине особеним архитектонским здањем, и то првенствено због естетске компоненте коју исказују, она се може назвати у извесној мери и остварењем Ар Декоа. Њена хармонично укомпонована фасада, уједначен ритам маса и складни волумени представљали би превише монотону архитектонску појаву да архитекти нису унели одређене иновације у виду намерних алузија на стварање ефекта армирано-бетонске конструкције која се одсликава на фасади, надстрешнице органски повезане са мезанином, која поред декоративне има и функционалну улогу, као и степенастог каскадирања маса, приметним на спојевима куле и бочних крила, што добија изразити декоративистички ефекат својствен архитектури Ар Декоа.

Зграда палате »Албанија« пројектована је на углу двеју улица – Коларчеве и Кнез Михаилове, при чему су »крила пројектована са приземљем, мезанином, седам спратова и поткровљем, а део на углу са кулом од четири спрата ради естетских и урбанистичких захтева обраде Престолонаследничког трга.«⁵² Тако зграда, гледано са угла улица, поседује: доњи подрум, горњи подрум, приземље, мезанин и једанаест спратова, а из Кнез Михаилове и Коларчеве улице (крила): доњи подрум, горњи подрум, мезанин, седам спратова и поткровље. С обзиром на то да је земљиште на којем је објекат подигнут захтевало изградњу угаоног решења, при чему је бочна крила требало поставити тако да прате регулациону линију улица, палата »Албанија« у том смислу представља више него успешно изведен пројекат.⁵³ Стручна критика је од времена настанка палате, изузимајући полемике око спорног ауторства, увек изражавала позитиван став у погледу њене архитектонске вредности. Тако арх. Иван Здравковић већ 1940. године каже следеће: »...Грађена у духу американских облакодера, са јако наглашеним вертикалним лизенама – испадима и делом на углу вишим за неколико спратова од крилних делова, ова грађевина заиста доминира тргом у чијој је осовини, чак могло би се слободно рећи да доминира и целим Београдом. Штета је само што и друго крило нема исту дужину лица, јер би се тада добио уједначенији утисак и могле би да се развију боље основе појединих спратова, а свакако тада је могао и део на углу да иде више у висину, те би тако још више доминирао, давао јачи утисак облакодера и још боље импоновао. Али и поред тог недостатка... сама зграда и архитектонски, и скулптурално и урбанистички, једна је од најуспелијих зграда које су подигнуте у Београду од рата наовамо. Цела зграда лежи на једном моћном постаменту, који заузима приземље и први



Сл. 12. Детаљ фасаде

спрат и према углу је конкаван, те се тек од тога поста-мента на горе развија права основа, која је према углу конвексна... Модерна архитектура на овој згради дошла је до свог пуног израза, јер ова зграда испуњава све њене услове..., а тако исто задовољава и естетску страну, иако нема ниједног орнамента нити каквог скулптуралног украса; озбиљна је и кокетна у исто време... Она представља заиста јединствен пример савременог стварања у области архитектуре у свету уопште...⁵⁴ Доста година касније »Албанија« и даље представља непресушни извор инспирације, па 1987. године излази чланак, конципован у похвалном маниру: »... На принципу конвексног (приземље и мезанин) и конкавног (спратови), постигнута је, чини се, идеална форма која затвара урбани амбијент Теразија... Палата »Албанија« је тако од, прерата, »највеће зграде на Балкану, остала и дан данас велика, али не више по броју спратова, већ по комплексном смислу свога једноставног концепта.«⁵⁵ Поводом смрти архитекте Бранка Бона (2001. године) арх. Михајло Митровић је у »Политици« објавио некролог. Том приликом је арх. Митровић, уместо закључка, цитирао арх. Милутина Борисављевића, који је био »великан српске архитектуре и пионир европске архитектонске

естетике«, како се о њему изразио сам аутор текста. Истовремено потврђујући тиме и сопствено слагање са изреченом констатацијом, арх. Митровић је написао: »...Ваше дело које ја сматрам за једно од најлепших дела не само у нас, већ и у свету... гордо и на понос Београда стоји на Теразијама.«⁵⁶

Примећује се да је архитекта И. Здравковић дао најадекватнију и најкомплетнију анализу и критику архитектуре »Албаније«, приметивши још тада и све њене мане. Можда најзанимљивију ставку у његовом излагању представља указивање на архитектонску *трешку* у погледу несразмерности одређених делова палате – асиметричности, када су у питању дужине крила, односно висинске инсуфицијенције куле у односу на њих. Тиме је јасно указао на потребу за додавањем неколико спратова на самом углу, чиме би се ублажила очигледна диспропорционалност волумена и ставио акценат на кулу, а истовремено створио и утисак компактности елемената. Архитекта Бранко Бон је такође увидео неопходност спратне надградње, што је и почео озбиљно да разматра као могуће решење које је требало да се изведе деведесетих година двадесетог века. Међутим, од овог архитектонског подухвата остао нам је само планирани

пројекат.⁵⁷ Неоспорно је да би »Албанија« у случају спровођења ове замисли у дело добила много више у естетском смислу, чиме би постала грациознија и мање здепаста. Међутим, иако је данас њена висина у односу на околне објекте знатно мање упечатљива него што је то био случај пре шездесет година, она је и даље, у архитектонском смислу, достојна дивљења и поштовања. Модернистички образац, примењен на њеном спољњем омотачу, дао је јединствену визију доживљавања овог дела града као места асимиловања међусобно различитих стилова који су фигурирали у међуратном Београду. Упркос модернистичким обележјима, палата »Албанија« није угрожавала околне грађевине, драстично мање упечатљивог габарита у односу на њу, већ је представљала, на неки начин, теразијски стожер, што јесте и данас.

Директни архитектонски узор палате »Албанија«, који су навођени и у историографији,⁵⁸ потицали су из немачке архитектуре. У питању је Висока кућа у Берлину (Hochhaus), на железничкој станици у Берлину у Фридрихштрассе (1921–22), чији је пројектант архитекта Ханс Пелциг.⁵⁹ Иначе, архитекта М. Прљевић је сарађивао с немачким архитектом Шефером из Берлина па је с њим 1940. године израдио пројекат за Митићев магацин на Славији, који није изведен.⁶⁰ Сличности између овог идејног пројекта и палате »Албанија« више су него очигледне, а пре свега у начину решавања доњих спрадова и поседовања куле и бочних крила. Различитости се огледају у равно решеном фасадном платну високе куле и њеном корпусу, који се састоји од три сегмента – једног главног и два мања, која су решена у виду надзидака а чија је главна улога да нагласе вертикализам.⁶¹ Такође, треба споменути и зграду Синише Здравковића на углу улица Поп Лукине и Топличиног венца, подигнуту 1940. године, чији је архитекта М. Прљевић. Она је занимљива јер представља »Албанију у малом«, односно, њен архитектонски склоп упућује на директан узор у теразијској палати. Необична генеза модернистичких вишеспратница, пројектованих обично на углу двеју улица, конкретизовала је свој почетак у изградњи палате »Албанија«, чија конструктивна и архитектонска схема одсликава тадашња светска збивања на пољу модерне архитектуре.

Палата »Албанија« јесте прави репрезент међуратне модерне архитектуре Београда, која и након шест деценија од свог настанка плени складним архитектонским масама и солидном конструкцијом. Она без сумње улази у врх најбољих остварења српског модернизма, при чему највеће заслуге за њену непролазну вредност и лепоту припадају архитектама: Миладину Прљевићу, Бранку Бону, Милану Гракалићу и конструктору Ђорђу Лазаревићу.⁶²

НАПОМЕНЕ:

1] О палати »Албанија« детаљније: »Дај штиа даи« – *Изложба нацрта за зграду »Албаније« на Техничком факултету; Рђав обичај укидања прве наградe*, Политика, 21. април 1938; *Најљичај за израду идејне скице за нову зграду хидрокарне банке Трговачкој фонду у Београду*, Грађевински вјесник 4, Загреб 1938, 49–51; *Конкурс за зграду »Албаније«: жири није доделио прву награду за »Албанију«, а другом је наградио нацрт који предвиђа кувалина и кухиње на фасади према Теразијама*, Политика, април 1938; Р. Ст., *Први београдски облакодер: на месту где је некад била »Албанија« данас стоји нова зграда од дванаест сиротиња*, Политика, 28, 29. и 30. мај 1939, 8; И. Здравковић, *Архитектонска хроника: значајнији архитектонски објекти и догађаји у Београду у прошлој грађевинској сезони, две палате Хидрокарне банке Трговачкој фонду*, Правда, 28. јануар 1940; М. К., *Казалиште, књижевност, уметност и знаност: заједнички архитектонски пројектирају – по чијем плану је саграђена највиша зграда у Југославији, палача »Нове Албаније« у Београду*, Новости, 31. 1. 1940, Загреб; *Значајни архитектонски објекти и догађаји у Београду у прошлој сезони (изјава заједничких архитеката и.и. Бранка Бона и Милана Гракалића у вези са новом палатом Хидрокарне банке у Београду*, Правда, 8. фебруар 1940; *По чијим је плановима саграђена палата »Албанија« (одговор пројектаната палате »Албаније« архитекта и.и. Миладина Прљевића на изјаву заједничких архитеката и.и. Гракалића и Бона)*, Правда, фебруар 1940, 12; О. М., *Разговори са урбанистима – Палата »Албанија« – бела, сива или зелена?*, Политика, 15. новембар 1958, 7; Д. Шаренац, *Идеја о изградњи палате »Албанија« рођена је јачно пре 25 година: о најлепшој згради у Београду*, Дуга, 10. октобра 1960; Д. Радојевић, *Палата »Албанија«. Историјат*, Документација ИАБ-а (ф-25-30-1938), Београд, 12. октобра 1983; В. Ђуровић, *Палата Албанија – 1938 – Бон, Гракалић*, 1987, 12; М. Ружић, *Палата »Албанија« између Београда и Зајреба, прича која траје пола века*, Интервју, 27. мај 1988, 41–44; М. Тодоровић, *Први облакодер у Југославији, не дај боже да се чуда множе*, Политикин забавник, 10. август 1990, 4–5; Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1994, 213; Н. Булатовић, *»Албанија« између Београда и Зајреба*, Глас, 3. септембар 2001; М. Митровић, *Ауторство је неирисковани чин*, Политика, 8. септембар 2001, 24; В. Прљевић-Тошић, *Бон или Прљевић*, Политика, 17. септембар 2001, 28; М. Митровић, *Сећање: архитектонска Бранко Бон. Гордо и на понос Београда*, Политика, 2001; М. Тошић, *»Албанија« од 1938. до 1997 (рукопис од 20 страна)*, Београд 2001; Д. Милашиновић-Марић, *Водич кроз модерну архитектуру Београда*, Београд 2002, 34; М. Лакетић, *Београд поред кога пролазимо*, Београд 2003, 200; А. Апостоловски, *Заборављени великани: академик Ђорђе Лазаревић, »Албанија« и њурије*, Политика, 11. јануар 2004, А10; Т. Борић, *Архитектонско-урбанистички развој Теразија*, Београд 2004, 85–88.

2] Документација о палати »Албанија« налази се у Историјском архиву Београда (ИАБ-ф-25-30-1938), где се уједно налази и извештај о рушењу зграда у улицама Кнез Михаиловој 2, 4, 6 и Коларчевој бр. 12. Између осталог, наводи се следеће: »Зграде у којима су кафане Албанија и Мала Касина имају подрум, приземље и један спрат... Стање зграде у којој је кафана Албанија је следеће: Улаз у подрум је из дворишта преко дрвених дотрајалих степеница, а кроз отвор без врата; степенице су покривене дрвеним капком који је хоризонтално положен. Висине улаза у подрум и

већег дела подрума су непрописне – мање од нормалног човечјег раста. Подрум има два дела који су одељени конструктивним зидом од камена у блату. Таваница над првим, улазним, делом је дрвена а над другим од зиданих плитких сводова (опека у кречном малтеру). Леви носећи зид у првом, улазном, делу подрума је необрађеном, ломљеном, камену са блатом. Сасвим је деформиран: на целокупној висини од 1,5 m добио је испупчења од 44 cm према подруму; на томе испупчењу веза зида не постоји и каменови се могу лако руком извадити. Деформације зида су настале због тога што није био способан да прими ове дејствујуће спољне силе: вертикално оптерећење од међуспратне спољне конструкције, сопствену тежину зидова и потисак од земље, јер иза њега нема подрума. Услед попуштања овог зида дрвена међуспратна конструкција над првим делом подрума се повила... Како се изнад ове таванице налази кафана, тј. одељења намењена јавној употреби, овакве несигурне конструкције се, с обзиром на јавну безбедност, не могу и не смеју толерирати...

Приземље, кафана, келнерај и кујна никако не одговарају данашњим техничким и хигијенским прописима... Кујна је тескобна, ниска, мрачна и несигурна против пожара; није довољно осветљена, јер се на једном прозору налази ђеваџијски роштиљ. Кујна се вентилира кроз једну рупу у дрвеној таваници у собу на првом спрату... Кујна и келнерај се налазе у таквом стању да је одржавање чистоће и обезбеђење против пожара немогуће; због овога се с обзиром на јавну безбедност и хигијену ни ово стање не може и не сме толерирати.

Саобраћај између приземља и спрата обавља се преко дрвених накривљених и дотрајалих степеница; њихов леви ослонац бондручни зид из дворишта, је сасвим накривљен и дотрајао. И зид и степенице су у таквом стању да више не одговарају намени. У интересу јавне безбедности употребу ових степеница треба забранити... Кровна конструкција је такође у дотрајалом стању: прокишњава, несигурна против пожара. Делимично је већ пожарем оштећена; опажено је да је један стуб дрвене столице јако нагорео, па је према томе и сигурност ношења знатно смањена.

Уопште, цела је зграда и дотрајала и потпуно запуштена...

Све зграде, а поглавито кафана Албаније и Мала Касина су ниске, недовољно осветљене, под нарочито у Кафани Албанији је у таквом стању да се не може чисто одржавати... Под је покривен једном љигавом масом, вероватно од блата органских отпадака и разних течности које се овде просипају, јер судови са јелом као и са животним намирницама стављају се на под без икакве заштите од загађивања...

Простори на спрату су у једном очајном запуштеном стању. Једна соба, у којој су смештена четири кревета, налази се у највећем неред, прљава и нечиста, да се човек заиста мора упитати да ли та просторија служи за становање људи...

Целокупан утисак који се добија приликом обиласка ових зграда да страховит је. Ако би се хтела учинити компарација између спољњег изгледа кафане Албаније и њене унутрашњости, могло би се рећи да спољњи изглед кафане Албаније представља једну дивну палату према њеној унутрашњости. Као резиме свега овога може се слободно с правом рећи да унутрашњост кафане Албаније представља једно хигијенско страшило и културну срамоту за целу престоницу. Мора се рећи да је то жалосни доказ наше индолентности када се могло дозволити да то ругло, та срамота, егзистира у центру престонице града Југославије.

Зграде у којој се налазе кафана Албанија и Мала Касина као и јувелирска радња су толико дотрајале, непрописне и нехигијенске,

да се исте преправком не могу довести у исправно стање, него их треба неизоставно и што пре срушити, јер овакве какве су представљају опасност за становнике и многобројне посетиоце.

У Београду, 6. октобра 1936. године, Комисијски извештај.«

3] Бранислав Нушић је такође био чест посетилац старе кафане »Албанија«, па је једном приликом, 1929. године, записао следеће: »Постоји и данас, као траг старог Београда и постојаће, како изгледа, вековима, кафана Албанија, ругло, али елдорадо свих закупаца те кафане. Не постоји кафана коју посећује тако разнолика и мешовита публика« (М. Тириловић, *Сати испред Албаније*, Политика, 15. септембар 1997, 19).

4] М. Пауновић, *Београд кроз векове*, Београд 1971, 1113–1114; М. Тириловић, *нав. дело*, 19.

5] Укупна површина плаца је 733,20 m², с тим што је стварна површина 719,70 m², под зградом у приземљу је 616,04 m², а слободно двориште заузима простор од 193,66 m².

6] Наиме, приликом постављања темеља зграде, при чему је ископ достигао дубину од 12 m, наишло се на тресетно земљиште са остацима разних фосилних остатака, међу којима су нађени и реликти мамутовог скелета. У штампи је ово објашњено чињеницом да је мамут, у ствари, угиноу на обалама некадашњег Панонског мора. Исто тако, на Теразијама је све до почетка деветнаестог века била мочвара, па се приликом копања темеља појавила вода и једног јутра, поред свих мера безбедности које су предузете на градилишту, као и дренажног система, градилиште је освануло под водом. Узрок је био пуцање главне водоводне цеви. Међутим, овај догађај је био веома узбудљив за лаике и свакодневне пролазнике, као и све фантастичне приче које су у међувремену од целог тока градње створиле тајанствено-мистични процес. Када је достигнута пуна висина зграде, ниво земљишта је почео неприметно да се спушта, а људи су сваког дана грозничаво ишчекивали рушење »Албаније«, што се на крају ипак није десило (М. Пауновић, *нав. дело*, 1113–1114).

7] О архитекти Ђорђу Лазаревићу: У. Мартиновић, *Ђорђе Лазаревић – доајен нашеј неимарства*, Изградња 10, Београд 1986, 7–8; М. Штерић, *Професор Лазаревић*, Изградња 10, Београд 1986, 55; З. Маневић, *Лазаревић Ђорђе*, у: Лексикон српских неимара, Београд 2002, 111; А. Апостоловски, *нав. дело*, А10.

8] О личности и делу арх. М. Прљевића: Д. М. Поповић, *Данашња београдска архитектура*, у: Уметнички преглед 9, Београд 1940, 279, 281; У. Мартиновић, *Модерна Београда*, Београд 1972, 25, 57, 72, 75, 76; М. Mitrović, *Modern Belgrade Architecture*, Београд 1975, 7; З. Маневић, *Наши неимари. Миладин Прљевић*, Изградња 7, Београд 1981, 39–44; Исти, *Архитектура и иполизика*, ЗЛУМС 20, Нови Сад 1984, 297; М. Јовановић, *Српско црквено грађевинарство и сликарство новије доба*, Београд – Крагујевац 1987, 205; Г. М., *Дом београдских грађевинара*, 15. салон архитектуре МПУ, Београд 1989, 43; Г. Лазич, *Историја и архитектура објеката на територији Св. Ђорђа у Ужицу*, Ужички зборник 24, Београд 1995, 172, 174–175; М. Миловановић, *Неимари Врачара – Миладин Прљевић*, Врачарски гласник 11, Београд 1995, 23–24; А. Кадјевић, *Један век изражања националног стила у српској архитектури (средина XIX–XX века)*, Београд 1997, 135, 137, 213; Н. Булатовић, *нав. дело*; Д. Милашиновић-Марић, *Архитектура Јан Дубови*, Београд 2001, 65; З. Маневић, *Прљевић Миладин*, у: Лексикон српских неимара, Београд 2002, 159; А. Кадјевић – С. Марковић, *Милан Милић – архи-*

тешки и сликар, Пријепоље 2003, 73, 85; М. Церанић, *Архитектонски допринос Миладина Прљевића српској модерни* (текст трезнотно у штампи).

9] О томе детаљније: О. М., *нав. дело*, Политика, 15. новембар 1958, 7.

10] У склоништу су том приликом сви Немци били поубијани. (М. Пауновић, *нав. дело*, 1114.)

11] О самом конкурс и његовим условима: *Грађевински програма ушакице*, Београд, 14. јануар 1938; *Грађевински вјесник*. Лист за архитектонске и техничке градње 4, Загреб (април) 1938, 49–52. Отприлике у исто време је био расписан и конкурс за другу зграду ХБТФ, на углу Краља Милана и Ресавске улице. Том приликом прву награду је добио архитекта Мате Бајлон из Сарајева, другу архитекте Миладин Прљевић и Драгомир Поповић из Београда, а трећу архитекта Милан Злоковић. Међутим, разрада планова и надзор за извођење ове зграде поверен је архитекти Браниславу Маринковићу.

12] *»Дај иша гаш« – Изложба нацрта за зграду »Албаније« на Техничком факултету. Рђав обичај укидања прве награде*, Политика, 21. април 1938 (аутор непознат).

13] У питању су радови са знаком: 18, 3377, 316 и 101а.

14] Радови под шифром: Б1, 2001, 5513, у центру и »Алба«.

15] 3333, 777.

16] О делу Б. Бона: З. Маневић, *Бон Бранко*, у: *Лексикон српских немара*, Београд 2002, 24; М. Митровић, *Сећање: архитекта Бранко Бон*. Гордо и на њонос Београда, Политика, 2001.

Архитекта Бранко Бон је 12. 11. 1983. године у Београду саставио своју стручну биографију, која је остала до данашњих дана у виду рукописа, и у њој каже следеће:

»Бон Бранко рођен је на Крку (оток Крк) 2. маја 1912. Између 1936. и 1941. године извео низ породичних вила у Далмацији, хрватском приморју и Загребу. Међу њима се истиче вила Антић у Бакру, код које настоји спојити регионалне форме са савременим архитектонским концепцијама. Афирмисао се 1938. године на конкурс за зграду »Албанија« у Београду (са арх. Гракалићем), која је изведена по конкурсном пројекту. Од 1945. године радио у Загребу – Министарство грађевина за Хрватску, на пројектима типизације станова, школа, судова, народних домова и пројеката разних намена. Радио на оспособљавању, адаптацији и ентеријеру многих вила на Тушканцу, Роков Перивој, итд. у Загребу. На рестаурацији родне куће друга Тита, пројекту хотела у Кумровцу (сада резиденција) и две обитељске куће за пресељење двије породице из родне куће друга Тита. Вила »Далмација« у Сплиту адаптација, доградња и комплетног интеријера старог хотела »Шилер« у Сплиту за потребе репрезентације.

Године 1947. са арх. Драгом Галићем, Невеном Шегвићем и кипаром Аугустинчићем добио је прву награду на конкурс за зграду ЦК. КПЈ. и другу награду за зграду Председништва Ф.Н.Р.Ј. у Београду. Године 1947. и 1948. на градилишту Новог Београда радио је на плановима за зграду ЦК. КПЈ. Након резолуције Информбироа, обуставља се даљни рад на згради ЦК. КПЈ. на Новом Београду. Прелази у МИП. Југославије, те ради на уређењу и доградњи амбасада у Риму, Паризу, Атини и Солуну, на уређењу представништва Слободне луке. У Милану уређење и доградња генералног конзулата.

Године 1949. пројектовао је радни кабинет друга председника Тита у Ужичкој 15 (и зграде у кругу). Године 1950. пројектовао и надзирао у Шарен-граду шумску кућу (сада ловачка кућа предузећа Јелен). У исто време радио на пројекту и изведби хотела »Јадран« у Тучепима код Макарске.

Радио на споменицима револуције, од којих су важнији: Спомен-музеј у Освијенциму (Auschwitz); Гробље ослободиоцима Београда; Спомен парк жртвама фашистичког терора у Јајинцима; Спомен палим борцима у Жабљаку; Споменик борцима у Опову и Башаиду; Спомен хотел у Крупњу код Столица; Спомен музеј у Столицама са прилазима.

Добија прву награду на ужем конкурс за концертну салу за Београд. Израђени су комплетни планови, обуставља се изведба ради штедње. Од 1953. до 1956. године ради на рестаурацији Св. Стефана код Будве и претвара објект у хотел, и то претежно на самом градилишту. Од 1956. до 1966. године ради у Винчи, на зградама објеката за коришћење атомске енергије, и то реакторе и пратеће лабораторије. За тај рад одликован је орденом рада I степена. Од 1965. до 1975. године је директор атељеа »Београд« у Београду. У том периоду ради разне пројекте, од којих треба споменути: Хотел Larix – Крањска Гора, Хотел Орландо – Сребрно код Дубровника, које ради са сарадницима атељеа »Београд«.

Од почетка свог рада до данас, добитник је многих награда на конкурсима. Учествовао у НОБ, ухапшен од усташа и затворен у логор Стара Градишка 1942–1944. године.

У Београду, 12. 11. 1983., Косовска 41, тел. 321–287, Бранко Бон.«

17] О архитекти М. Гракалићу нема много познатих података. Рођен је 1909. године у Медулину, код Пуле. Архитектуру је дипломирао на Уметничкој академији у Загребу. Иако је по професији био архитекта, бавио се и музиком – био је врсни гитариста.

18] Наиме, 23. марта 1938. године Хипотекарна банка Трговачког фонда послала је два захтева архитектама Б. Бону и М. Гракалићу у Загреб, са следећим садржајем: »Част нам је замолити вас за хитан извештај да ли сте: »дипломирали на коме од домаћих факултета или имате нострифицирану диплому одговарајуће школе на страни«, а ако не, какве су вам школске квалификације.«

19] »Пуномоћ – Трговачки фонд и његова Хипотекарна банка овлашћују г. Миладина Прљевића, архитекту из Београда, да је може заступати пред грађевинским властима, подносити: планове, пројекте, предрачунае и остале техничке радње у вези са зидањем Банчине палате на углу Кнез Михаилове и Коларчеве улице, и по свим овим пословима за банку примати одлуке и одобрења. 8. јула 1938. год. Београд, Трговачки фонд и његова Хипотекарна банка.«

20] Међу документацијом архитекте Миладина Прљевића, која се налази у поседу његове ћерке, арх. Vere Прљевић-Тошић, налази се наводно и идејно решење палате »Албанија«. Међутим, овај податак није проверен и не може се у овом случају узети за релевантан.

21] *Извештај оцењивачкој суда са ушакице за израду идејне скице за нову зграду Хипотекарне банке Трговачкој фонда у Београду*, Београд 1938, 9.

22] *Исто*, 22.

23] *Исто*, 23.

24] *Исто*, 25.

- 25] О архитектури Ериха Менделсона детаљније: Д. Шарп, *Ерих Менделсон и архитектура динамизма*, у: Историја модерне архитектуре, књ. 2/Б (приредио Милош Р. Перовић), Београд 2000, 161–169.
- 26] О личности и делу арх. Милана Злоковића: З. Маневић, *Архитектурни Милан Злоковић*, Београд 1989; М. Ђурђевић, *Животи и дело архитекта Милана Злоковића (1898–1965)*, ГГБ XXXVIII, Београд 1991, 145–168; А. Кадијевић, *Прилози тумачењу ојуса истакнутих београдских грађевинара: Милан Злоковић и изражања националног стила у српској архитектури*, ГГБ XLVII–XLVIII, Београд 2000–2001, 213–224; З. Маневић, *Злоковић Милан*, у: Лексикон српских неимара, Београд 2002, 66–67; Д. Милашиновић-Марић, *Српска историографија о архитекти Милану Злоковићу*, Архитектура – урбанизам 9, Београд 2002, 62–69; Lj. Blagojević, *Modernism in Serbia (The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919–1941)*, Massachusetts 2003, 190–205.
- 27] Д. Шарп, *нав. дело*, 166–167.
- 28] К. Џејмс, *Ајнштајнова кула Ериха Менделсона у Појсдаму*, у: Историја модерне архитектуре, књ. 2/Б (приредио Милош Р. Перовић), Београд 2000, 170–177.
- 29] Документација о палати »Албанија« чува се у Историјском архиву Београда (ф-30-25-1938).
- 30] То је, у ствари, био разлог који је *прикривао* онај прави, односно до разлаза је дошло највероватније због немогућности успостављања договора око хонорара.
- 31] М. Ружић, *Прича која траје дола века. Палаћа »Албанија« између Београда и Загреба*, Интервју, 27. мај 1988, 43.
- 32] И. Здравковић, *Значајнији архитектонски објекти и догађаји у Београду у прошлој грађевинској сезони. Две палиће Хидрокарне банке Трговачког фонда*, Правда, 28. јануар 1940.
- 33] Писмо упућено Музеју кнеза Павла у Београду од стране арх. Бранка Бона и Милана Гракалића из Загреба, 31. јануара 1940.
- 34] Садржај писма накнадно објављен у: М. Ружић, *нав. дело*, 43.
- 35] И. Здравковић, *Архитект Иван М. Здравковић жали, што није знао, да су архитекти Бон и Гракалић прави пројектанци »Нове Албаније«*, Новости, бр. 32, 2. фебруар 1940, 16.
- 36] М. Прљевић, *По чијим плановима је саграђена »Палаћа Албанија«. Одговор пројектаната палиће »Албанија« архитекта М. Миладина Прљевића на изјаву заградничких архитеката и.и. Гракалића и Бона*, Правда, 20. фебруар 1940.
- 37] М. Ружић, *нав. дело*, 44.
- 38] Б. Бон, 20. новембра 1958.
- 39] М. Ружић, *нав. дело*, 44.
- 40] М. Прљевић, *Главном редактору Енциклопедије ликовних умјетности*, Београд, 5. новембар 1962.
- 41] Занимљиво је писмо арх. Б. Бона, упућено извесном Богдану а написано 20. децембра 1984. у Београду, када је Б. Бон живео у југословенској престоници, на адреси Косовска 41. Највероватније је да је писмо било упућено архитекти Богдану Богдановићу. Садржина је следећа: »Драги Богдане! У Твом и мом слободарском Београду поново оживљавају снаге духовне бијеле и аморала.
- Повод вјероватно наслуђујеш, ради се о књизи »Београд«, која је издата поводом 40. годишњице ослобођења града. На страни 102–103 објављена је слика палате »Албанија« и у кратком тексту о њој податак да је изграђена по пројектима Миладина Прљевића. Можеш си представити колико ме је потресао овај лажни податак, јер је сваком упућеном и истинољубивом човјеку у овом граду (и шире) познато тко је идејни творац палате »Албанија«. Аутору лажних података стајали су на располагању подаци из Енциклопедије Југославије на страни 682. и Енциклопедије ликовних умјетности на страни 431. Колико ми је познато, још нико није улазио у спор с подацима из цитираних Енциклопедија... Молим Те као колегу и председника Скупштине града Београда, која је оснивач ревије »Београд«, да преко својих стручних служби подумеш најнужније да се ова неистина исправи. Након објављивања оваквих података о мени у ревији »Београд« постаје ми јасно зашто Бон Бранко није добио никакво признање за своје стваралаштво у овом граду и зашто се налазим у оваквом материјалном положају у каквом сам сада! Тјешим се написом Раде Константиновића у НИН-у од 25. 11. 1984. у којем се, поред осталог, тврди да се у овој земљи поново разиграва сумануто коло злих духова који нису ништа друго него дух затварања, дух (антидух) паланке: традиционализма, односно национализма, односно антисоцијализма...«
- 42] В. Прљевић-Тошић, *Бон или Прљевић*, Политика, 17. септембар 2001, 28.
- 43] Некролог написан тим поводом: М. Митровић, *Сећање: архитекта Бранко Бон. Гордо и на понос Београда*, Политика, август 2001.
- 44] Н. Булатовић, *нав. дело*; М. Митровић, *Ауторство је неирокосновени чин*, Политика, 8. септембар 2001, 24; Т. Борић, *нав. дело*.
- 45] З. Маневић, *Новија српска архитектура*, у: Српска архитектура 1900–1970, Београд 1972, 24.
- 46] О личности и делу арх. Драгише Брашована: Н. Добровић, *Стварање архитекта Драгише Брашована*, Архитектура – урбанизам, 33–34, Београд 1965, 42–44; З. Маневић, *Дело архитекта Драгише Брашована*, ЗЛУМС 6, Нови Сад 1970, 187–208; А. Кадијевић, *Животи и дело архитекта Драгише Брашована (1887–1965)*, ГГБ XXXVII, Београд 1990, 141–173; Исти, *Новосадски ојус архитекта Драгише Брашована*, Пројекат 1, Нови Сад 1993, 45–47; Lj. Blagojević, *Modernism in Serbia (The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919–1941)*, Massachusetts 2003, 176–190; А. Игњатовић, *Драгиша Брашован. Рађање архитекта у контексту архитектуре средње Европе 1900–1918*, Београд 2004; Исти, *Две београдске куће Драгише Брашована*, Наслеђе V, Београд 2004, 119–135.
- 47] *Исти*, 25.
- 48] М. Трактенберг, *Чикашка школа*, у: Историја модерне архитектуре 1 (прир. Милош Р. Перовић), Београд 1997, 353–357.
- 49] А. Duncan, *Art Deco*, London 1988.
- 50] М. Јовановић, *Француски архитект Ексер и »Ар Деко« у Београду*, Наслеђе III, Београд 2001.
- 51] А. Кадијевић, *Два поља српској архитектонској Ар Нувоа: Интернационални и Национални*, Наслеђе V, Београд 2004, 53–70.
- 52] М. Прљевић, *Технички извештај од 26. 08. 1938* (ИАБ-ф-30-25-1938).

53] Према мишљењу стручне критике, »Албанија« се сматра веома успешним решењем, што је, између осталог, потврђено и 14. фебруара 2002. године на Филозофском факултету када је вођен разговор између архитекте и публицисте Александра Миленковића и професора Александра Кадијевића и групе студената (међу њима је била и ауторка овог рада, Милица Церанић), управо поводом ове тематике. Мишљење арх. Миленковића је, у најкраћим цртама, било да је дело врло успешно, истанчано, избалансираног ритма. Он је нагласио и успешно повезивање са околином, као и деликатност која постоји када су у питању угаоне зграде. Сматрао је да не постоје слабости у архитектури терасијске палате. Такође, као одличну замисао навео је и широку надстрешницу изнад портала коју зграда поседује.

54] И. Здравковић, *Значајнији архитетски објекти*.

55] В. Ђуровић, *нав. дело*.

56] М. Митровић, *Сећања: архитетски Бранко Бон. Гордо и на њонос*.

57] Постоји фотомонтажа арх. Б. Бона палате »Албанија« са надograђена четири спрата, која је објављена у часопису »Интервју« од 27. маја 1988. године, на страни 43. Да читав овај подухват није био само празна прича, потврдиле су и речи г. Мирољуба Аранђеловића, који је био запослен у тадашњој ЈИК банци у згради »Албаније«, а који је познавао арх. Бранка Бона. Приликом разговора неколико пута с њим, он ми је потврдио тачност овог податка, али да је главни разлог немогућности спровођења ове замисли у дело била политичка ситуација, односно избијање рата

на простору бивше СФРЈ. Овом приликом најсрдачније захваљујем г. Аранђеловићу на овој информацији, а највише на уступљеној целокупној својој документацији о читавој проблематици палате »Албанија«, за коју је и он лично био заинтересован.

58] Н. Булатовић, »Албанија« *између*.

59] В. Пент, *Ханс Пелци и Форменрауш*, у: *Историја модерне архитектуре 2/Б* (прир. Милош Р. Перовић), Београд 2000, 131–138.

60] О пројекту за робну кућу трговца Владе Митића: М. Миловановић, *Неимари Врачара – Миладин Прљевић*, *Врачарски гласник* 11, Београд 1995, 23.

61] Фотографија Митићевог магацина на Славији објављена је у: *Прљевић Миладин*, у: З. Маневић, *Лексикон српских неимара*, Београд 2002, 159.

62] Поседна напомена: најлепше захваљујем колеги Ивану Марковићу, који ми је несебично указивао помоћ и подршку у свим техничким сегментима потребним за настанак овог рада. Захваљујем, такође, и г. Милошу Јуришићу на старим разгледницама палате »Албанија«, као и Снежани Тошевој из Музеја архитектуре на уступљеном конкурсном пројекту арх. Милана Злоковића.

Summary: MILICA CERANIĆ

THE HISTORY AND ARCHITECTURE OF THE ALBANIA BUILDING IN BELGRADE

The Albania Building was erected in 1939 on the site of an old restaurant of the same name, at the corner of Kolarčeva and Knez Mihailova streets. At the time of construction, this multi-storey building was the tallest structure in the Balkans. Although built more than half a century ago, it has received little scholarly attention. The question of the author of its concept design has remained obscure till this day. With such a long time distance, however, it seems necessary to put a definitive architectural valuation on it, as well as to define its place in relation to contemporary architectural developments both in the Serbian capital and in the world.

The Albania Building shows features of a mature modernist style and a distinct anational edge to its visual concept, the origin of which should be sought for in contemporary architecture, that of the United States in particular. It is a clearly modernist achievement in all of its elements: a free-standing plan, an emphasis on verticality, lack of ornamentation, the flat-topped fifth façade. It is only in some details, which in fact make it a distinctive architectural achievement, due primarily to an aesthetic component they express, that it may to an extent be classified as an Art Deco work. Its calm and stable façade, rhythmic arrangement of masses and harmonious volumes would have produced too monotonous and lifeless an architectural phenomenon

had the architects not introduced certain innovations such as deliberate allusions to the effects of a reinforced-concrete construction reflected on the façade, the eaves organically connected with the mezzanine and playing both a functional and a decorative role, as well as the cascading masses visible at the point where the tower and side wings meet, which produces a markedly decorativist effect specific to Art Deco architecture.

Its immediate models have been identified in German architecture, namely, in Hans Poelzing's Hochhaus on Friedrichstrasse at the Bahnhof of Berlin (1921/2). The strange genesis of modernist high-rises, usually placed at the corner of two streets, finds its actual beginnings in the erection of the Albania Building, whose constructional and architectural scheme reflected contemporary developments in the field of modern architecture.

The Albania Building is a true representative of Belgrade interwar modern architecture, whose harmonious masses and solid construction win much acclaim even six decades later. It undoubtedly falls among the best achievements of Serbian modernism. The greatest credit for its everlasting value and beauty goes to the architects Miladin Prljević, Branko Bon and Milan Grakalić, and the constructor Djordje Lazarević.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Restaurant »Albania«
- Fig. 2. »Albania« Building under construction
- Fig. 3. »Albania« Building under construction
- Fig. 4. »Albania«, 1947.
- Fig. 5. Design concept for the »Albania« Building by Bauer-Haberle
- Fig. 6. Design concept for the »Albania« Building by architect Milan Zloković
- Fig. 7. Peterdorf Department Store
- Fig. 8. Shocken Department Store
- Fig. 9. Ground-floor plan of the »Albania« Building
- Fig. 10. Plans of the first, second, third and fourth floors of the »Albania« Building
- Fig. 11. Corner of Pop Lukina and Topličin Venac streets
- Fig. 12. Detail